

Stanowisko papieżstwa wobec problemu wojny – od Piusa XII do Jana Pawła II

The Standpoint of Papacy Regarding the Problem of War (from Pius XII to John Paul II)

The Catholic Church over the centuries went through a process of evolution of its attitude regarding war as a social problem. The revision of the „just war” theory, the author of which was Saint Augustine of Hippo, was mainly caused by the events of World War II. Therefore, the main goal of the paper is to show the standpoint of popes in the second half of XX century regarding armed conflict, starting with Pius XII and ending with John Paul II. After the analysis of the research materials, it can be concluded that according to the teachings of papacy, every justification of warfare should be always preceded by rejection and condemnation of war as a „normal” way of solving a conflict. War, even if it removes injustice, is not a permanent solution. Of course, condemnation of war and showing its destructive character never meant the complete rejection of all forms of armed resistance. The popes have implemented to the „just war” theory the dictate to prevent any armed conflict. Their actions were to, most of all, support „building peace around the world”.

Keywords: the papal teaching, war, the worldwide peace, the Catholic Church, the deterrence theory

Wstęp

Kościół katolicki na przestrzeni wieków przeszedł ewolucję w swej postawie wobec wojny jako problemu społecznego. Pierwsi chrześcijanie wyrzekali się wojny, uważając ją za zło¹. Jednakże w okresie Cesarstwa Rzymskiego wojna była nierzadko jedynym sposobem rozwiązywania sporów. Niezbędne stało się więc stworzenie katalogu warunków, w jakich dopuszczalne byłoby prowadzenie wojny, którą w ramach „chrześcijańskiej moralności” można by nazwać sprawiedliwą.

¹ Por. A. Świderkówna, *Od Kaina i Abła do Golgoty*, [w:] *Dramat przemocy w historycznej perspektywie*, red. J. Chrobaczyński, W. Wrześniński, Kraków 2004, s. 91-97.

Prekursorem chrześcijańskiej teorii „wojny sprawiedliwej” był św. Augustyn z Hippony². Uważał wojny za „zło konieczne” i ostateczne narzędzie dla rozstrzygnięcia sporu. Potępiał te, których celem było osiągnięcie doczesnych korzyści opłacanych *morzem krwi*. Zaznaczał jednak, że mogą zaistnieć sytuacje wymuszone, w których wolno jest chrześcijaninowi chwycić za broń i wziąć udział w walce zbrojnej. „Wojnami sprawiedliwymi” były wojny będące wyrazem „odwagi słusznej”, wojny prowadzone w obronie ojczyzny zagrożonej przez barbarzyńców, a także działania zbrojne, których celem była obrona bliźniego przed niesłuszną i niezasłużoną napaścią. Wojny zaborcze, agresywne, uznawał natomiast za niesprawiedliwe. W dziele *De Civitate Dei* zdecydowany prymat przyznał on sprawom pokoju, pojmovanego jako szczególnie dar Boży. Pokój traktował jako cel i regułę, podczas gdy wojnę – jako wyjątek i środek do celu. Biskup z Hippony za przykładem św. Ambrożego, który zresztą opierał się na Ciceronie, „wojnę sprawiedliwą” (*bellum iustum*) uważał za akcję niesprzeciwiającą się moralności chrześcijańskiej, w przeciwieństwie do godnej potępienia „wojny niesprawiedliwej” (*bellum iniustum*)³. Rewizję tej doktryny przyniosły przede wszystkim wydarzenia II wojny światowej.

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie, jaki stosunek do kwestii konfliktu zbrojnego reprezentowali papieże w drugiej połowie XX w., od Piusa XII do Jana Pawła II (lata 1939-2005).

² R. Rajecki, *Stolica Apostolska wobec rozbrojenia*, Warszawa 1989, s. 63; por. J. Lutfalla, *Wojna sprawiedliwa, odstraszenie innych i rozprzestrzenianie broni jądrowej*, „Communio” 1996, nr 4, s. 41; M. Maciejowski, *Stanowisko Jana Pawła II wobec konfliktów zbrojnych (1978-2005)*, [w:] *Pontyfikat Jana Pawła II. Zagadnienia historyczne i społeczne*, red. K. Guzikowski, R. Misiak, Szczecin 2008 („Studia i Rozprawy” nr 18), s. 143.

³ Św. Augustyn, *Państwo Boże*, Księga XIX, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998, s. 776-780, 797; S. Wnętrzak, *Znaczenie pojęć filozoficzno-politycznych w De Civitate Dei św. Augustyna*, Kraków 2002, s. 126-138; por. S. Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2004, s. 65-106. U schyłku średniowiecza tymi zagadnieniami zajął się też jeden z największych myślicieli chrześcijańskich, św. Tomasz z Akwinu. Rozważania na ten temat zawarł w swoim najważniejszym dziele *Suma teologiczna*. Główny nacisk postawił on na prawa, którego najdoskonalszym rodzajem jest prawo wieczne ustanowione przez Boga, które jest źródłem wszystkich praw, w tym prawa naturalnego i ludzkiego. Ich przestrzeganie gwarantuje ład i porządek, podczas gdy ich naruszanie zagraża bezpieczeństwu, rodzi anarchię i wojny. Św. Tomasz podtrzymał również podział wojen na sprawiedliwe i niesprawiedliwe. Za sprawiedliwą uznał taką wojnę, która ma na celu obronę dobra społeczeństwa. Musi ona jednak spełniać trzy warunki: musi być wypowiedziana przez prawowitą władzę; musi mieć słuszną przyczynę – naturalnym jest, że każde zaatakowane państwo ma prawo do samoobrony, może być również prowadzona w celu pomśzczenia krzywd lub niesprawiedliwości; musi być prowadzona z prawymi intencjami, chęcią unikania zła i dążenia do dobra. Celem wojny sprawiedliwej winno być przywrócenie pokoju, ale bez niczyjej krzywdy. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, Miłość*, II-II, q. 23-46, tłum. A. Gałazewski, Londyn 1967; M. Olszewski, *Tomasz z Akwinu*, Kraków 2003, s. 75-82; A. Kenny, *Tomasz z Akwinu*, tłum. R. Piotrowski, Warszawa 1999, s. 48, 58; P. Piontek, *Kościół wobec wojny*, „Gość Niedzielny” 2002, nr 15, s. 12; Por. W. J. Ziółkowski, *Wojna sprawiedliwa u św. Tomasza z Akwinu*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2011, nr 1, [online] <http://nowadays.home.pl/ONiS/data/documents/ONiS=201=20=282011=29=2022-27.pdf>, 14 XI 2015; J. Finnis, *Aquinas, Moral, Political, and Legal Theory*, Oxford 2004, s. 285.

1. Pius XII⁴

Przedstawiona powyżej tradycyjna teoria „wojny sprawiedliwej” przetrwała do czasów pontyfikatu Piusa XII⁵. Po dwóch wojnach światowych⁶, ataku nuklearnym na Hiroszimę i Nagasaki oraz w obliczu zimnej wojny, papież zrewidował teorię „wojny sprawiedliwej” i wprowadził do niej nakaz zapobiegania konfliktom zbrojnym. Uważał wojnę za zakłócenie moralnego porządku świata i odejście od Boga. Stał na stanowisku, iż wojna była *konsekwencją tego, iż władza państwowa przestała kierować się wartościami ponadnaturalnymi i uniwersalnymi, które wypływają z prawa naturalnego, a które mają zawsze na uwadze godność człowieka jako jednostki w społeczeństwie*⁷. W 1954 r. Pius XII potępił wszystkie doktryny sławiące wojnę jako „szkołę cnoty”. Według niego, *wszelką apoteozę wojny trzeba potępić jako aberrację umysłu i serca. Wywoływać wojnę dlatego że jest szkołą wielkich cnot i okazją do ich praktykowania, należy uznać za zbrodnię i szaleństwo*⁸. Duchowny stał na stanowisku, że każda wojna jest zbrodniczym aktem, jeśli nie usprawiedliwia jej absolutna konieczność własnej obrony, której nie można zapewnić w sposób pokojowy. Papież podkreślał ponadto, że żadne zbrojne wystąpienie obronne nie może przerodzić się w wojnę ofensywną w myśl zasady, że najlepszą obroną jest atak. Według biskupa Rzymu, istotna było również proporcjonalności środków w stosunku do celów, jakie zamierzano poprzez wojnę osiągnąć⁹.

W okresie pontyfikatu Piusa XII wraz z rozwojem broni atomowej pojawił się również problem doktryny odstraszenia, czyli *kumulowania broni nuklearnej w celu uzyskania równowagi z potencjałem wroga*. Dla papieża odstraszanie było dopuszczalne, ale tylko jako strategia zapobiegania wojnie, bo służyło *oddaleniu jej*

⁴ Właśc. Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli – okres pontyfikatu obejmował lata 1939-1958.

⁵ Już I wojna światowa przyniosła pewne zmiany w nastawieniu Kościoła do problemu wojny. Wówczas Benedykt XV (właśc. Giacomo della Chiesa, okres pontyfikatu to lata 1914-1922) głosił potrzebę utrzymania pokoju, określając pierwszy konflikt zbrojny jako potworne widowisko, które budzi *niewypowiedzianą zgrozę i trwogę*. W encyklice *Ad Beatissimi Apostolorum*, która została poświęcona problemowi wojny, stwierdził, że jest ona karą boską, którą przyniosła zachłanność ludzi, zwłaszcza ubogich, oszukanych przez socjalistów. Zdaniem Georgesa Minois, papież dopasował *stare providencjalistyczne* wyjaśnienie konfliktu zbrojnego do współczesnych mu warunków politycznych. G. Minois, *Kościół i wojna. Od czasów Biblii do ery atomowej*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa 1998, s. 379-380.

⁶ Ł. Wojciechowski, *Wojna po bożemu*, „Przegląd Katolicki” 2009, nr 17, s. 46-47; D. Olszewski, *Dziesięć wydarzeń, które wstrząsnęły Kościołem XX wieku*, Poznań 2002, s. 66-73; por. P. Blet, *Pius XII i druga wojna światowa w tajnych archiwach watykańskich*, tłum. E. Król-Cybulska, Katowice 2000. Jeszcze przed rozpoczęciem II wojny światowej papież podkreślał, iż *nic nie stracimy w pokoju, wszystko można utracić przez wojnę*. S. Wyszyński, *Stolica Apostolska a świat powojenny*, Włocławek 1945, s. 10.

⁷ K. Kozłowski, „*Pax Christi in Regno Christi*”. *Problematyka pokoju światowego w nauczaniu i działalności papieża Piusa XII w latach 1939-1945*, Katowice 2006, s. 70.

⁸ G. Minois, *Kościół i wojna...*, s. 425. Por. K. Panuś, *Pius XII*, Kraków 2008, s. 33-41.

⁹ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 65-66.

groźby. W jego ocenie samo odstraszenie militarne jest jednak niewystarczające dla obrony pokoju, ponieważ ewentualna równowaga na nim oparta jest bardzo krucha. Uważał, iż *agresja ze strony jednego narodu przeciwko drugiemu, nawet w czasie zimnej wojny musi zostać bezwarunkowo potępiona. Jeśli do czegoś takiego dojdzie, zaatakowane narody mają nie tylko prawo, lecz i obowiązek bronić się*¹⁰. Pius XII podkreślał, że doktryna odstraszenia może być tylko częścią zwartego planu *budowania pokoju*, który przyczyni się do stworzenia nowego ładu międzynarodowego¹¹. Obawiał się jednak, że rozwój potencjału nuklearnego wielkich mocarstw w ramach tzw. równowagi strachu może doprowadzić do wielkiego konfliktu atomowego. Wojna nuklearna należy do wojen totalnych, ponieważ nie można poczynić rozróżnienia między walczącymi a cywilami. Pius XII był jednak w stanie zaakceptować pod pewnymi warunkami użycie broni atomowej. Papież wskazywał, że wykorzystać taką broń można w *szczególnych przypadkach, jako konsekwencję szczególnie strasznej zbrodni*. Należało też wyznaczyć jej zastosowaniu *granice wystarczająco wyraźne i ciasne, by skutki ściśle odpowiadały koniecznościom obronnym, w przeciwnym razie groziłoby to po prostu całkowitym zniszczeniem życia ludzkiego w promieniu jej działania; a to nigdy nie może być dozwolone*¹².

2. Jan XXIII¹³

Po śmierci Piusa XII na tronie papieskim zasiadł Jan XXIII. Był wielkim orędownikiem działań pokojowych, nie tylko w Europie¹⁴. Został papieżem, gdy widmo wojny nie opuszczało świata, uwidaczniając się szczególnie w trakcie kryzysu kubańskiego jesienią 1962 r. Doświadczenie znalezienia się przez ludzkość na skraju wojny nuklearnej skłoniło Jana XXIII do wystosowania wielkiego apelu o pokój, który skierował do świata w encyklice *Pacem in Terris (O pokój na świecie)* z 1963 r.¹⁵ Był to pierwszy w historii papieski dokument adresowany nie tylko do katolików, lecz do

¹⁰ A. Gianelli, A. Tornielli, *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, tłum. L. Rodziewicz, Kraków 2006, s. 129.

¹¹ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 53.

¹² G. Minois, *Kościół i wojna...*, s. 417.

¹³ Właśc. Angelo Giuseppe Roncalli – okres pontyfikatu przypadł na lata 1958-1963.

¹⁴ Duchowny duże znaczenie dla umacniania pokoju między narodami przypisywał utworzonej 26 czerwca 1945 r. Organizacji Narodów Zjednoczonych. M. Stępnia, *Europa osób i narodów. Problemy integracji europejskiej w nauczaniu społecznym Kościoła (od Leona XIII do Jana Pawła II)*, Łódź 2002, s. 35.

¹⁵ Papież nawoływał do zgody i jedności między narodami także we wcześniejszej encyklice – *Ad Petri Cathedram* z 1959 r. Pokój był w niej opisywany jako niezbędny warunek zaistnienia wolności. Jan XXIII podkreślał, że Bóg nie stworzył ludzi wrogami – *różne narody nie są niczym innym, jak społecznościami ludzi, a więc braci, którzy winni dążyć w braterskiej jedności nie tylko do celów właściwych każdemu narodowi, lecz również do ogólnego dobra całej ludzkiej wspólnoty*. Jan XXIII, *Ad Petri Cathedram*, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej” 1960, nr 1, s. 7.

wszystkich ludzi dobrej woli¹⁶. Encyklika ta została nazwana przez kardynała Stefana Wyszyńskiego „Wielką Kartą Pokoju”. Dokument ten był nie tylko apelem do europejskich i światowych władców o pokój i zjednoczenie, ale stanowił również syntezę nauki o pokoju. Papież wskazywał, że nie ma możliwości utrzymania globalnego ładu bez poszanowania prawdziwej wolności człowieka na wszystkich płaszczyznach życia społecznego. Poprzez swą ideę pokoju Jan XXIII propagował dialog i współdziałanie ludzi o różnych światopoglądach¹⁷. W encyklice *Pacem in Terris* została również zakwestionowana teoria „wojny sprawiedliwej”. Papież podkreślił, że *w naszych czasach ludzie przekonują się coraz bardziej, że spory, jakie mogą powstawać między narodami, należy rozwiązywać nie siłą zbrojną, lecz na drodze układów i porozumień. Przekonanie to wywodzi się najczęściej ze zrozumienia straszliwej siły niszycielskiej współczesnej broni oraz z obawy przed powodowanymi przez nią nieszczęściami i okropnymi zniszczeniami. Dlatego też w epoce potęgi atomowej byłoby nonsensem uważać wojnę za odpowiedni środek przywrócenia naruszonych praw*¹⁸.

Jan XXIII potępił też doktrynę odstraszenia. Uważał, że doktryna oparta na równowadze zbrojeń ma bardzo niestabilne fundamenty, ponieważ czasem do wybuchu wojny wystarczy zaledwie pretekst¹⁹. Utrzymywanie „równowagi strachu” w żaden sposób nie zabezpiecza przed wybuchem wojny. Papież stwierdził, że ewentualne zniszczenia wywołane atakami nuklearnymi byłyby tak ogromne, że rozum praktycznie nie jest w stanie wyobrazić sobie takiej krzywdy moralnej, której naprawa mogłaby to zrównoważyć. Niemoralność wojny atomowej polega na tym, że nie niszczy ona tylko potencjału wojennego przeciwnika, lecz cały kraj²⁰. Duchowny zaznaczał również, że związany z ideą odstraszenia wyścig zbrojeń hamuje postęp gospodarczy i społeczny, ponieważ wykorzystuje potencjał naukowy i gospodarczy do rozwoju broni, zamiast spożytkować go dla rozwoju „dobra wspólnego”. Poza tym Jan XXIII podkreślił, że wszelkie testy broni jądrowej, które są nieodłączną częścią wyścigu zbrojeń, mogą zagrozić całej ludzkości i środowisku naturalnemu²¹. Papież wskazywał, że należy domagać się *zaprzestania współzawodnictwa w rozbudowie potencjału wojennego, równoczesnej redukcji uzbrojenia poszczególnych państw, zakazu używania broni atomowej i wreszcie dokonania przez wszystkich odpowiedniego rozbrojenia na podstawie układów, z zachowaniem skutecznych gwarancji wzajemnych*. Jan XXIII zaznaczył, że *wszyscy muszą zrozumieć, że nie da się ani powstrzymać wzrostu potencjału wojennego, ani zmniejszyć zapasów broni, ani – co jest najistotniejsze – całkowicie jej zlikwidować, jeśli tego rodzaju rozbroje-*

¹⁶ J. Lewandowski, *Perspektywa pokoju u papieżu: bł. Jana XXIII i Jana Pawła II*, [w:] *Problematyka pokoju u papieżu Jana XXIII i Jana Pawła II*, red. J. Lewandowski, Żąbki 2004, s. 38-39.

¹⁷ Z. Czajkowski, *Papież odnowy soborowej*, Warszawa 1987, s. 41, 45.

¹⁸ Jan XXIII, *Encyklika Pacem in Terris*, Wrocław 1997, s. 52.

¹⁹ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 54-55.

²⁰ C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 2003, s. 567.

²¹ T. A. Shannon, *What Are They Saying About Peace & War*, New York 1983, s. 26.

nie nie będzie powszechne²². Koncepcja pokoju opierała się więc u Jana XXIII nie na negatywnym unikaniu zatargów czy wojen, lecz na pozytywnym ugruntowaniu pokoju na całym świecie. Papież, odrzucając zarówno teorię „wojny sprawiedliwej”, jak i doktrynę odstraszenia, miał na celu skłonienie narodów do wycofania się z drogi wzajemnej *nieufności, rywalizacji i nienawiści* oraz do budowy nowej cywilizacji, opartej o pokojowe stosunki międzynarodowe²³.

Do zagadnień wojny nawiązał również Sobór Watykański II, który został zwołany przez Jana XXIII. Duchowni zgromadzeni na Soborze, posiłkując się nauczaniem społecznym papieża, wypracowali szereg dokumentów. Wśród nich znalazła się *Gaudium et Spes (Radość i Nadzieja)*, czyli *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* z 1965 r., w której odniesiono się do kwestii konfliktu zbrojnego. Ojcowie Soborowi oficjalnie zmodyfikowali doktrynę „wojny sprawiedliwej”, obowiązującą w nauczaniu społecznym Kościoła od czasów św. Augustyna²⁴. W *Konstytucji* w miejsce terminu „wojny sprawiedliwej” pojawia się kategoria „prawa do obrony”. Sobór Watykański II nie zakwestionował samego prawa do prowadzenia wojny. Według przedstawicieli Soboru, w związku z tym, że wojny nie udało się wykorzystać, to odrzucenie i bezwzględne potępienie wojny obronnej mogłoby być równoznaczne z otwarciem drogi do bezkarnej agresji w stosunkach międzynarodowych²⁵. Uczestnicy Soboru zaznaczyli, że *póki będzie istniało niebezpieczeństwo wojny (...), póty rządowi nie można zaprzeczać prawa do koniecznej obrony, byle wyczerpały w pierwszej kolejności wszystkie środki pokojowych rokowań*²⁶. Sobór nie zakwestionował więc możliwości prowadzenia wojny, ale tylko wówczas, gdy nie ma możliwości rozwiązania konfliktu w inny sposób, nie można bowiem odbierać nikomu prawa do samoobrony²⁷. Wychoząc poza klasyczne pojęcie „wojny sprawiedliwej”, Sobór próbował położyć nacisk na doktrynę pokoju²⁸. Bardzo stanowczo w *Gaudium et Spes* została potępiona wojna przy użyciu broni nuklearnej, uważana przez Sobór za wojnę totalną. Zdaniem duchownych *działania wojenne przy użyciu tych broni mogą sprawić ogromne i nieobliczalne zniszczenia, które wskutek tego wykraczają daleko poza granice koniecznej obrony. Co więcej, jeśli były użyte w całości te środki, które już zostały zgromadzone przez wielkie narody, doprowadziłyby to do całkowitej niemal i obustronnej*

²² Jan XXIII, *Encyklika Pacem in Terris...*, s. 47-48.

²³ C. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, s. 289; por. A. S. Tomaszewski, *Jan XXIII i jego działalność społeczna*, Poznań 2000, s. 211-212.

²⁴ Por. M. Tekliński, *Kościół rzymskokatolicki wobec przemocy w stosunkach międzynarodowych*, psz.pl, 7 III 2008, [online] <http://www.psz.pl/tekst-9419/Michal-Tekliński-Kosciol-rzymskokatolicki-wobec-przemocy-w-stosunkach-miedzynarodowych>, 14 XI 2015.

²⁵ P. Piontek, *Kościół wobec wojny...*, s. 12.

²⁶ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, Wrocław 1985, s. 194.

²⁷ R. Charles, D. Maclaren, *Kościół o świecie współczesnym. Nauczanie społeczne Kościoła w świetle Soboru Watykańskiego II*, Poznań 1995, s. 242.

²⁸ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 69.

zagłady walczących, pomijając rozliczne spustoszenia w świecie oraz zgubne skutki wynikłe z zastosowania tego rodzaju broni. Wszelkie działania wojenne, zmierzające bez żadnej różnicy do zniszczenia całych miast lub też większych połaci kraju z ich mieszkańcami, są zbrodnią przeciw Bogu i samemu człowiekowi, zasługującą na stanowcze i natychmiastowe potępienie²⁹. Zanegowanie prawa do prowadzenia wojny totalnej łączyło się z przeciwstawieniem się samemu posiadaniu broni atomowej. Grożdzenie jej, nawet jedynie w celu odstraszenia, nie jest właściwym sposobem na utrzymanie pokoju, nie mówiąc o jego budowaniu³⁰. Ojcowie Soborowi zaznaczyli, że *usilnie trzeba się starać, aby wszystkimi siłami przygotowywać czas, kiedy za zgodą narodów będzie można zakazać wszelkiej wojny. Wymaga to oczywiście ustanowienia jakiejś powszechnej, przez wszystkich uznanej władzy publicznej, która by rozporządzała skuteczną siłą, zdolną wszystkim zapewnić zarówno bezpieczeństwo, jak i przestrzeganie sprawiedliwości oraz poszanowanie praw*³¹.

3. Paweł VI³²

Kolejny papież, Paweł VI, kontynuował kierunek obrany przez Sobór Watykański II odnośnie do ograniczenia teorii „wojny sprawiedliwej”³³. Przemawiając na forum ONZ w 1965 r. sparafrazował zdanie wypowiedziane przez amerykańskiego prezydenta Johna Fitzgeralda Kennedy'ego: *Ludzkość musi położyć kres wojnie, albo wojna położy kres ludzkości*. Zdaniem duchownego należy wykluczyć możliwość rozpętania ślepych sił, które zawsze powodują niewinne ofiary w ludziach oraz morza ruin, podczas gdy rzadko osiąga się sprawiedliwość i słuszość (...), czyli jednym słowem – wojnę³⁴. Według papieża wojna zawsze jest irracjonalnym i niemożliwym do zaakceptowania środkiem regulowania sporów między państwami, z wyjątkiem prawa do obrony³⁵. Zdaniem Pawła VI nawet Kościół nie może zabronić

²⁹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska...*, s. 195-196.

³⁰ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 55.

³¹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska...*, s. 199.

³² Właśc. Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini – okres pontyfikatu obejmował lata 1963-1978.

³³ W okresie pontyfikatu Pawła VI kwestią „prawa do obrony” zajęła się również Papieska Rada Iustitia et Pax. W dokumencie *Stolica Apostolska a rozbrojenie* z 1976 r. zakwestionowano to prawo, uważając, że *lepiej jest znosić niesprawiedliwość niż bronić się, gdy brak jest współmierności między krzywdą wyrządzoną a wartościami, które chce się uratować. A co najmniej – nie bronić się przy użyciu tych właśnie środków. Bowiern prawo i obowiązek wymagają w imię praw człowieka i jego godności, aktywnego oporu, bez użycia przemocy wobec niesłusznej agresji*. A. Zwoliński, *Wojna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2003, s. 338.

³⁴ Paweł VI, *Prawdziwy oręż pokoju w służbie nowej ludzkości. Orędzie na IX Światowy Dzień Pokoju 1976*, [w:] *Paweł VI, Jan Paweł II. Orędzia papieskie na Światowy Dzień Pokoju*, red. K. Cywińska, T. Konopka, M. Radwan, Rzym-Lublin 1987, s. 82.

³⁵ Paweł VI, *Orędzie do I Sesji Konferencji Rozbrojeniowej ONZ, 2 VII 1978 r.*, [w:] *Nauczanie społeczne. Przemówienia i inne dokumenty 1974-1975*, t. 2, Warszawa 1978, s. 131-132.

walki, jeżeli okaże się ona konieczna. Należy ją wtedy postrzegać jako broń sprawiedliwości, a nawet wielkoduszny i heroiczny obowiązek³⁶. Duchowny podkreślał, iż czasami miecz jest konieczny dla obrony sprawiedliwości i pokoju³⁷. W encyklice *Populorum Progressio* z 1967 r. Paweł VI wskazał, że wystąpienia zbrojne należy uznać za słuszne jedynie wtedy, gdy ewidentna i przedłużająca się tyrania poważnie zagraża fundamentalnym prawom osoby i jest niebezpiecznie szkodliwa dla wspólnego dobra kraju³⁸. Jednak wojna zawsze jest ostatecznością i nawet jeśli zostaje naruszone bezpieczeństwo państwa, to trzeba zrobić wszystko, aby uniknąć desperackiego odwołania się do stosowania broni. Pokój powinien być priorytetem i tak jak cywilizacja przekreśliła, przynajmniej w zakresie teorii – niewolnictwo, analfabetyzm, epidemie czy klasy społeczne, tak należy przekreślić wojnę³⁹.

Paweł VI propagował idee budowania pokoju, których celem było wychowywanie nowych pokoleń w atmosferze solidarności. Ważnym krokiem było ustanowienie Światowego Dnia Pokoju obchodzonego corocznie 1 stycznia. Wydarzenie to miało odzew na całym świecie; do akcji tej przyłączyły się nie tylko różne grupy religijne i wyznaniowe, ale również liczne rządy i organizacje międzynarodowe⁴⁰. Dla Pawła VI pokój był nie tylko celem, ale także środkiem działania. Był celem, gdyż papież traktował go jako dobro o ogromnej wartości; a środkiem, gdyż umożliwiał rozwiązywanie kwestii spornych w drodze mediacji i negocjacji. Za potrzebą pokojowego rozwiązywania konfliktów w nauczaniu papieża stała niewiara w skuteczność wojny i przemocy⁴¹ jako narzędzi rozstrzygania międzynarodowych czy społecznych sporów⁴². Papież uważał, że pedagogika pokoju ukształtuje warunki, w których ludzie będą działać w celu wyrzeczenia się wojny, a wszelkie konflikty rozstrzygać będzie się poprzez negocjacje i dialog⁴³. Jednak duchowny bardzo mocno podkreślał, że działania Stolicy Apostolskiej na rzecz pokoju nie mają wiele wspólnego z rozpowszechnianą w tym czasie doktryną pacyfizmu. Paweł VI stał na stanowisku, że występowanie z zasady przeciwko wojnie, zanim usłyszało

³⁶ A. Gianelli, A. Tornielli, *Papieże a wojna...*, s. 219-220.

³⁷ Paweł VI, *Pojednanie drogą do pokoju. Orędzie na VIII Światowy Dzień Pokoju 1975*. [w:] Paweł VI, *Jan Paweł II. Orędzia papieskie...*, s. 74.

³⁸ Paweł VI, *Populorum progressio*, nr 30, 31, Wrocław 1999, s. 22.

³⁹ Paweł VI, *Nein zur Gewalt – ja zum Frieden, 8 XII 1977 r.*, [w:] Paweł VI, *Wort und Weisung im Jahr 1977*, Kevelaer 1978, s. 512.

⁴⁰ J. Braun, *Paweł VI a reforma polityki*, Warszawa 2007, s. 45.

⁴¹ Według papieża, *przemoc wypływa zawsze ze zwyrodniałej świadomości moralnej, nie wyrobionej, pozbawionej oparcia, zazwyczaj przeżartej społecznym pesymizmem*. Paweł VI, *Nein zur Gewalt...*, s. 516.

⁴² J. Eska, *Paweł VI. Papież odpowiedzialności i ofiary*, „Więź” 1978, nr 9, s. 11.

⁴³ Paweł VI, *Orędzie na X Światowy Dzień Pokoju „Jeśli chcesz pokoju, broń życia” 1977*. [w:] Paweł VI, *Jan Paweł II. Orędzia papieskie...*, s. 87-90; K. Gawron, *Dialogue in the Teaching of Pope Paul VI*, London 1993, s. 72-73.

się przyczyny, jakie mogłyby zmusić do danej akcji zbrojnej, sprzeczne jest z teorią prawa do obrony, którą głosił Kościół. Tzw. pokojowe nastawienie jest bardziej wyrazem obojętności na los innych, aniżeli potwierdzeniem postawy solidarności. Pacyfizm zrodził się z *myślenia życzeniowego*, z jakiegoś naiwnego przekonania, że pokój jest sprawą łatwą. Takie nastawienie może być przyzwoleniem na niesprawiedliwość i przemoc wobec innych. Nie ulega wątpliwości, że najgroźniejsza jest wiara w skuteczność wojny, co nie znaczy, że da się z góry odrzucić wszelkie formy walki zbrojnej⁴⁴. Można zauważyć, że choć soborowa idea prawa do obrony została przez Pawła VI zaakceptowana, to nie powstrzymało to papieża przed aktywnym działaniem na rzecz pokoju. Papież, tworząc swoją pokojową doktrynę, chciał uwypuklić *absurdalność nowoczesnej wojny* i ukazać *moralną przewagę* doktryny pokoju nad *ludobójczą i rujnującą brutalną siłą konfliktów zbrojnych*⁴⁵.

Paweł VI potępił również doktrynę odstraszenia. Jego zdaniem solidarność i pokój między narodami możliwe są do osiągnięcia jedynie wówczas, gdy *oręż wypadnie z rąk*. Uważał, że broń nuklearna niesie jedynie zniszczenie, a utrzymywanie jej w pogotowiu pochłania ogromne koszty, blokując jednocześnie możliwość współpracy i *pożytecznej pracy*⁴⁶. Nie do zaakceptowania była więc dla niego tzw. równowaga strachu. Paweł VI postulował, aby w zamian budować płaszczyzny zaufania. Zauważał, że o ile *równowaga strachu mogła i może przez pewien czas służyć uniknięciu najgorszego, to wiara, że zbrojenia mogą się rozwijać bez końca nie pociągając za sobą katastrofy, stanowi tragiczną iluzję*⁴⁷. Prowadzenie „zimnej wojny”, czyli gromadzenie potencjałów militarnych, daje iluzoryczne wrażenie *jak gdyby przed uczestniczącymi w niej państwami, nie było innego wyjścia, jak wrogość i jakby były niezdolne do międzynarodowych pertraktacji*. Taka sytuacja może w przyszłości doprowadzić do zrujnowania pokoju i zagłady niezliczonych istnień ludzkich⁴⁸. Według Pawła VI w koncepcji odstraszenia *odrządza się niebezpieczna antropologia militarystyczna, która określa człowieka jako istotę niezdolną do życia w pokoju*⁴⁹. Papież podkreślał, że należy zrobić wszystko, aby zbudować system bezpieczeństwa, w którym zagwarantowanie pokoju będzie się odbywało bez użycia przemocy i gromadzenie broni ofensywnej nie będzie konieczne⁵⁰.

⁴⁴ J. Nagórny, *Prawo do słusznej obrony*, [w:] *Wojna sprawiedliwa? Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003, s. 61-62.

⁴⁵ A. Gianelli, A. Tornielli, *Papieża a wojna...*, s. 221.

⁴⁶ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 57.

⁴⁷ Paweł VI, *Orędzie do I Sesji...*, s. 131.

⁴⁸ Paweł VI, *Orędzie na X Światowy Dzień Pokoju...*, s. 90.

⁴⁹ J. Kondziela, *Pokój w nauce Kościoła. Pius XII – Jan Paweł II*, Lublin 1992, s. 85.

⁵⁰ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 70.

4. Jan Paweł II⁵¹

Jan Paweł II nie uważał wojny za bezwzględnie niedopuszczalną, jednak wyraźnie stawiał ją na ostatnim miejscu wśród sposobów rozwiązywania sporów⁵². Wielokrotnie podkreślał, że *wojna jest najbardziej barbarzyńskim i najmniej skutecznym środkiem rozwiązywania konfliktów*. Zdaniem papieża, *wojny nie rozwiązują problemów stanowiących przedmiot sporu i stąd okazują się nie tylko straszliwie niszczące, ale także bezużyteczne*⁵³. Wskazywał, że *wojna nigdy nie jest metodą taką samą jak inne, którą można się dowolnie posługiwać, aby rozstrzygać spory między państwami*. Nawet w sytuacjach obrony dobra wspólnego, można się do niej uciec jedynie w zupełnej ostateczności, zachowując przy tym ściśle określone warunki i biorąc pod uwagę konsekwencje dla ludności cywilnej w czasie działań wojennych i po ich zakończeniu⁵⁴. Papież nie zanegował więc idei prawa do obrony, jednak ograniczył ją do zasady proporcjonalności. Według niego, *ludy mają prawo i obowiązek strzec, przy pomocy stosownych środków, swojej wolności przeciwko nieusprawiedliwionej agresji*⁵⁵. Zaznaczał, iż użycie siły we własnej obronie, jest akceptowalne jedynie wówczas, gdy *siła ta będzie proporcjonalna do rezultatów, jakie chce się osiągnąć, oraz że rozważy się najpierw konsekwencje działań wojennych (...) dla życia ludzi i dla przetrwania całej planety*⁵⁶. Wzywał do zastosowania w czasie kryzysu wszystkich innych środków wywierania presji na państwo, które nie stosuje się do zasad prawa międzynarodowego. Zaliczają się do nich mediacje, dyplomatyczny bojkot, embargo, prowadzenie kampanii informującej, naciski czy wspieranie grup oporu⁵⁷. Tak więc pomimo uznania prawa do słusznej obrony, nale-

⁵¹ Właśc. Karol Józef Wojtyła – okres pontyfikatu obejmował lata 1978-2005.

⁵² M. Łuczak, *Jan Paweł II wobec wojny – kazus iracki*, [w:] *Testament społeczny Jana Pawła II*, red. J. Kupny, M. Łuczak, Katowice 2006, s. 125.

⁵³ Jan Paweł II, *Na ziemi pokój ludziom, których Bóg miłuje. Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Pokoju*, „L'Osservatore Romano” 2000, nr 1, s. 5-6; M. Maciejowski, *Stanowisko Jana Pawła II wobec konfliktów...*, s. 152.

⁵⁴ Jan Paweł II, *„Nie” śmierci, egoizmowi i wojnie! „Tak” życiu i pokojowi! (Przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, Watykan, 13 I 2003)*, „L'Osservatore Romano” 2003, nr 3, s. 21-24. Według Macieja Zięby Jan Paweł II był przeciwnikiem wojen, ponieważ miał świadomość, iż jej skutkiem jest zawsze krzywda cywilnej ludności, osób niewinnych. *Wojna najbardziej uderza w najsłabszych, uruchamiając przy tym logikę spirali nienawiści, której część ludzi ulega i która powoduje, że wojna nie kończy się tak łatwo*. T. Wiścicki, M. Zięba, *Wąska szczelinka*, „Więź” 2004, nr 3, s. 34.

⁵⁵ Jan Paweł II, *Pokój – dar Boga powierzony ludziom. Orędzie na XV Światowy Dzień Pokoju*, „L'Osservatore Romano” 1981, nr 12, s. 3-4.

⁵⁶ A. Gianelli, A. Tornelli, *Papieże a wojna...*, s. 263; por. P. Mazurkiewicz, *Przemoc w polityce*, Wrocław 2006, s. 144-146.

⁵⁷ R. Czekalski, *Aktualność warunków wojny sprawiedliwej na tle ostatnich konfliktów zbrojnych*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2011, nr 30, s. 135. Wojna przynosi tragiczne konsekwencje, zamiast niej potrzebny jest dialog i negocjacje. Działanie na rzecz pokoju jest niezbędne, gdyż wojna jest klęską ludzkości. Jan Paweł II, *Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 12.01.1991 r.*, „L'Osservatore Romano” 1991, nr 1, s. 42.

ży wypracować konieczne środki negocjacji, ażeby uniknąć kolejnych konfliktów zbrojnych⁵⁸.

Papież zaaprobował również możliwość „interwencji humanitarnej”⁵⁹. Według niego, obowiązek obrony praw człowieka przekracza granice obszarów geograficznych i politycznych, na których są one łamane. Jan Paweł II podkreślał, że *zbrodni przeciwko ludzkości nie można uważać za wewnętrzne sprawy danego kraju*⁶⁰. Wskazał, że *w sytuacji gdy wykorzystane zostały wszystkie możliwości negocjacji drogą dyplomatyczną (...) a mimo to narody dotknięte niesprawiedliwą agresją nadal uginają się pod ciosami napastnika, inne państwa nie mają już prawa do obojętności. Wydaje się wręcz, że ich obowiązkiem jest rozbroić agresora*⁶¹. Papież zaznaczał, że *tego typu działania winny jednak być ograniczone w czasie i mieć ściśle określone cele, należy je prowadzić z pełnym poszanowaniem prawa międzynarodowego i pod nadzorem uznanego organu władzy o charakterze ponadnarodowym*⁶². Oczywiście wskazywał, że udział w takiej interwencji w celu *rozbrojenia agresora* nie musi mieć charakteru wojskowego. Wszelkie działania realizujące ten cel i jednocześnie unikające zbrojnej ingerencji są ze wszelch miar słuszne i pożądane, jednak jeśli powstanie konieczność interwencji wojskowej, to byłaby ona akceptowalna, ponieważ *skandalicznym zachowaniem byłoby poddać się i zaakceptować, iż prawo zostało ostatecznie wyszydzone, a porządek międzynarodowy osmieszony*⁶³. „Interwencję humanitarną” również można potraktować jako „słuszną wojnę”, której prowadzenie jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych przypadkach i tylko jeśli nie dały rezultatu wcześniejsze inicjatywy dyplomatyczne i prowadzone negocjacje⁶⁴.

⁵⁸ R. Rajecki, *Stolica Apostolska...*, s. 71.

⁵⁹ Zgodnie z nauczaniem społecznym Kościoła *interwencja jednego państwa w sprawy drugiego państwa może być uzasadniona nie tylko zagrożeniem jego interesów, na przykład pogwałceniem praw osobowych jego obywateli, a tym bardziej przygotowaniem zamachu na jego niepodległość. Interwencja zewnętrzna może być również uzasadniona pogwałceniem przez jakieś państwo zasad prawa naturalnego w stosunku do jego własnych obywateli, w stosunkach czysto wewnętrznych*. C. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, s. 565. Jerzy Zajadło wymienił kryteria oceny dopuszczalności humanitarnej interwencji według prawa międzynarodowego. Znalazły się wśród nich *słuszna przyczyna, słuszne intencje, pozytywna prognoza, proporcjonalność rozwiązań i użytych środków oraz autoryzacja humanitarnej interwencji*. J. Zajadło, *Dylematy humanitarnej interwencji: historia, etyka, polityka, prawo*, Gdańsk 2005, s. 59; por. A. Domała, *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Bydgoszcz 2008; D. Rudkowski, *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006; N. J. Wheeler, *Saving Strangers. Humanitarian Intervention In International Society*, Oxford-New York 2002.

⁶⁰ Jan Paweł II, *Na ziemi pokój ludziom...*, s. 6.

⁶¹ Jan Paweł II, *Wojna i ubóstwo: dwie plagi nękające ludzkość. Przemówienie do członków Korpusu Dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej*, „L'Osservatore Romano” 1993, nr 3, s. 39.

⁶² Jan Paweł II, *Na ziemi pokój ludziom...*, s. 6.

⁶³ Jan Paweł II, *Budujmy mosty między ludźmi i narodami. Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego, 15.01.1994 r.*, „L'Osservatore Romano” 1994, nr 4, s. 18-20.

⁶⁴ A. Gianelli, A. Torielli, *Papieża a wojna...*, s. 265.

Jeśli chodzi o doktrynę odstraszenia, to Jan Paweł II – podobnie jak jego poprzednicy – odnosił się do niej z dużą rezerwą. Potępiał ogromne wydatki przeznaczane na wyścig zbrojeń. Utrzymywanie w gotowości do użycia broni powoduje, że światu nieustannie grożą kolejne konflikty, a pokój jest bardzo kruchy. Jego zdaniem działania mające na celu odstraszenie nigdy nie będą skuteczną metodą utrzymania pokoju⁶⁵. Papież wskazywał, że u podstaw doktryny odstraszenia, a więc gromadzenia zbrojeń leży *lęk przed pokojem o nietrwałych fundamentach*. Konsekwencją jest właśnie „wyścig zbrojeń”, który *żywi sporadyczne konflikty i spiętrza coraz groźniejsze niebezpieczeństwa*⁶⁶. Według Jana Pawła II zgromadzony potencjał militarny, mimo że ma służyć odstraszeniu, tak naprawdę w najbardziej krytycznym momencie może posłużyć jako środek do prowadzenia wojny. Tym bardziej nie do zaakceptowania były dla niego działania oparte na gromadzeniu potencjału nuklearnego. *Możliwość wykorzystania w czasie konfliktu zbrojnego broni atomowej stawia pod znakiem zapytania sposobność rozpoczęcia wojny w sytuacji, gdy wszystkie metody pokojowe zostaną wykorzystane (prawo do słusznej obrony)*⁶⁷. Moralnie dopuszczalne byłoby jedynie *odstraszenie oparte na równowadze, oczywiście nie jako cel sam w sobie, lecz etap na drodze do postępującego rozbrojenia*⁶⁸.

Podsumowanie

Reasumując, do warunków usprawiedliwiających moralnie wojnę według nauki społecznej Kościoła, należą:

- Słuszne przyczyny, do których zalicza się: obronę, prewencję, ukaranie i naprawę krzywd. Wojna obronna powinna opierać się na zasadzie obrony koniecznej. Jej uzasadnieniem jest więc ochrona dobra danej społeczności. Trzeba jednak pamiętać, iż motyw obrony nie nakazuje charakteru defensywnego wojny, jednak decyzja o podjęciu wojny musi być przemyślana.
- Dobra intencja – słuszne przyczyny wojny nie mogą być pretekstem do dochodzenia swych rzekomych krzywd, a więc najważniejsza jest czystość intencji przed podjęciem działań wojennych; owe czyste intencje są również gwarantem sprawiedliwych warunków zawartego pokoju.

⁶⁵ R. Rajcecki, *Stolica Apostolska...*, s. 59.

⁶⁶ Jan Paweł II, *Osiągniemy pokój wychowując w pokoju. Orędzie na XII Światowy Dzień Pokoju*, [w:] *Paweł VI, Jan Paweł II. Orędzia papieskie...*, s. 105-106.

⁶⁷ Jan Paweł II, *Przyszłość człowieka zależy od kultury. Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 r. w UNESCO*, „Więź” 1980, nr 7-8, s. 13.

⁶⁸ Jan Paweł II, *Rozbrojenie. Orędzie do uczestników II sesji specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ, poświęconej sprawie rozbrojenia, 7 VI 1982 r.*, „L'Osservatore Romano” 1982, nr 6, s. 24-25; por. *Stolica Apostolska wobec problemów rozbrojenia. Stanowisko Watykanu na Konferencji Genewskiej, 15 III 1984 r.*, „L'Osservatore Romano” 1984, nr 3, s. 7; R. Rajcecki, *Stolica Apostolska...*, s. 60.

- Decyzja prawowitej władzy – celem słusznej wojny jest przywrócenie naruszonego dobra narodowego. Decyzję, czy owe dobro zostało naruszone, musi podjąć prawowita władza.
- Przekonanie o powodzeniu – wojna pociąga wielkie szkody społeczne, materialne i moralne. Decyzja o podjęciu wojny może być tylko wyborem mniejszego zła i muszą istnieć poważne szanse na zwycięstwo.
- Brak alternatywnych rozwiązań – wojna jest najgorszą metodą rozstrzygnięcia sporu międzynarodowego, jest bowiem źródłem największych klęsk społecznych. Podjęcie działań wojennych może być uznane za słuszne tylko w razie nieskuteczności innych rozwiązań⁶⁹.

Można więc dojść do wniosku, że zgodnie z nauczaniem papieskim, poczynawszy od pontyfikatu Piusa XII, a na pontyfikacie Jana Pawła II skończywszy, każde usprawiedliwienie określonych działań wojennych powinno być zawsze poprzedzone odrzuceniem i potępieniem wojny jako „normalnej” drogi rozwiązania konfliktu. Wojna, nawet jeśli usuwa niesprawiedliwość, nie stanowi rozwiązania trwałego. Oczywiście potępienie wojny i ukazanie jej destrukcyjnego charakteru nie oznaczało odrzucenia wszelkich form zbrojnego oporu⁷⁰.

Kolejni papieże, Benedykt XVI⁷¹ i Franciszek⁷², w swym nauczaniu w podobny do poprzedników sposób odnosili się do problemu wojny, aczkolwiek w okresie ich pontyfikatów przyszło im mierzyć się z innym jej obliczem. Benedykt XVI kładł nacisk na kwestie pokoju i w tym kontekście przedstawiał problem wojny. Pokój to *nie tylko brak wojny, ale przede wszystkim harmonijne współistnienie poszczególnych obywateli w społeczeństwie kierującym się sprawiedliwością*. Przyglądając się sytuacji na świecie, dostrzegał pewne oznaki nadziei na drodze „budowania pokoju”. Uważał, że zmniejszająca się liczba konfliktów zbrojnych świadczy o dojrzwaniu narodów do życia w pokoju. Tendencje te trzeba *utrwać poprzez nieustanną współpracę i działanie, przede wszystkim ze strony społeczności międzynarodowej i jej organów, którym powierzono zadanie zapobiegania konfliktom i zapewniania pokojowego rozwiązywania konfliktów już istniejących*. Należy bowiem pamiętać, że *wojna jest zawsze porażką wspólnoty międzynarodowej i poważną przegraną ludzkości*. Papież podkreślał także aktualność potrzeby działań rozbrojeniowych. Jego zdaniem, *w tej materii, nie można nie odnotować wzbudających ubolewanie*

⁶⁹ T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, Kraków 1982, s. 338, 344; C. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, s. 566-567.

⁷⁰ J. Nagórny, *Prawo do słusznej obrony...*, s. 92-93. Można w tym miejscu również zaznaczyć, iż stanowisko Kościoła jest zgodne z prawem międzynarodowym, które nakazuje w art. 2 pkt 4 *Karty Narodów Zjednoczonych* nieuciekanie się do użycia siły lub groźby jej użycia, dopuszcza jednak prawo do samoobrony indywidualnej i zbiorowej. J. Kondziela, *Pokój w nauce Kościoła...*, s. 78.

⁷¹ Właśc. Joseph Ratzinger – okres pontyfikatu obejmował lata 2005-2013.

⁷² Właśc. Jorge Mario Bergoglio – jego pontyfikat rozpoczął się w 2013 r. i trwał w chwili zamknięcia artykułu.

danych, świadczących o stałym wzroście wydatków na zbrojenia i kwitującym handlu bronią, podczas gdy polityczne i prawne procedury ustanowione przez społeczność międzynarodową w celu wspierania rozbrojenia rozplývają się w bagnie powszechnej obojętności. Nie można spodziewać się przyszłego pokoju, gdy nieustannie inwestuje się w produkcję broni i w badania mające na celu stworzenie nowych jej rodzajów⁷³. Również Franciszek w swym nauczaniu odnosił się do problemu wojny i budowania pokoju. Według niego *wojna wszystko niszczy, także więź między braćmi, ponieważ jej zamysłem rozwoju jest zniszczenie*. Papież podkreślał, że *wojna jest szaleństwem, z którego ludzkość jeszcze nie wyciągnęła nauki*. W związku z powyższym, czerpiąc naukę z historii, należy dążyć do dialogu, angażować się w *przywrócenie trwałego i sprawiedliwego pokoju, działając tym samym na rzecz wspólnego dobra*⁷⁴.

Zdaniem Andrzeja Zwolińskiego w nauczaniu papieskim *ocena moralna wojny ma charakter wychowawczy*. Jest to widoczne w papieskich dokumentach z XX i XXI w. Działania kolejnych biskupów Rzymu miały na celu wspomaganie *budowania pokoju na całym świecie*. Trzeba bowiem pamiętać – nawiązując do jednego z zapisów Katechizmu Kościoła katolickiego⁷⁵ – że *pokój nie polega na braku wojny i nie ogranicza się do zapewnienia równowagi sił, a można go osiągnąć przez poszanowanie godności osób i narodów oraz wytrwałe dążenie do braterstwa*⁷⁶.

⁷³ Benedykt XVI, *Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na Światowy Dzień Pokoju. 1 stycznia 2007 roku. Osoba ludzka sercem pokoju*, vatican.va, 8 XII 2006, [online] http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20061208_xl-world-day-peace_pl.html, 14 XI 2015; Benedykt XVI, *Pokój w prawdzie. Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na XXXIX Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2006 r.*, opoka.org, 8 XII 2005, [online] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/pokoj2006-or_08122005.html, 14 XI 2015; Benedykt XVI, *Wojna nigdy niczego nie rozwiązuje, Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego, 8 I 2009 r.*, „L'Osservatore Romano” 2009, nr 2, s. 4-8; Benedykt XVI, *Pokój jest warunkiem godnego życia, Homilia wygłoszona podczas Mszy Św. na zakończenie Synodu, 24 X 2010 r.*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 12, s. 40-42; K. R. Mai, *Benedykt XVI. Jego życie, jego wiara, jego dążenia*, tłum. M. Misiorny, Warszawa 2005, s. 164.

⁷⁴ *Wojna jest szaleństwem*, osservatoreromano.va, 13 IX 2014, [online] <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/wojna-jest-szalenstwem>, 12 XII 2015; *Wojna nie jest odpowiedzią*, osservatoreromano.va, 15 IX 2014, [online] <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/wojna-nie-jest-odpowiedzia>, 12 XII 2015; *Aby pokój był trwały i sprawiedliwy*, osservatoreromano.va, 12 IX 2014, [online] www.osservatoreromano.va/pl/news/aby-pokoj-byl-trwaly-i-sprawiedliwy, 12 XII 2015.

⁷⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego* podaje także warunki uprawniające do użycia siły militarnej, z podkreśleniem, że muszą one występować jednocześnie. Wojna byłaby więc usprawiedliwiona, gdyby: *szkoda wyrządzana przez napastnika narodowi lub wspólnocie narodów była długotrwała, poważna i niezaprzeczalna; wszystkie pozostałe środki, zmierzające do położenia jej kresu, okazały się nierealne lub nieskuteczne; były uzasadnione warunki powodzenia; użycie broni nie pociągnęło za sobą jeszcze poważniejszego zła i zamętu niż zło, które należy usunąć (w ocenie tego warunku należy uwzględnić potęgę współczesnych środków niszczenia)*. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 2309, Poznań 1994, s. 523; por. A. Stopka, *Wojna czy sprawiedliwość?*, „Gość Niedzielny” 2001, nr 45, s. 44.

⁷⁶ A. Zwoliński, *Wojna. Wybrane...*, s. 352; *Katechizm Kościoła...*, s. 522.

Bibliografia

I. Publikacje książkowe

Literatura źródłowa

Monografie i opracowania

Jan XXIII, Encyklika *Pacem in Terris*, Wrocław 1997.

Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, nr 30, 31, Wrocław 1999.

Rozdziały w pracach zbiorowych

Jan Paweł II, *Osiągniemy pokój wychowując w pokoju. Orędzie na XII Światowy Dzień Pokoju*, [w:] Paweł VI, Jan Paweł II. *Orędzia papieskie na Światowy Dzień Pokoju*, red. K. Cywińska, T. Konopka, M. Radwan, Rzym-Lublin 1987.

Paweł VI, *Nein zur Gewalt – ja zum Friedem, 8 XII 1977 r.*, [w:] Paweł VI, *Wort und Weisung im Jahr 1977*, Kevelaer 1978.

Paweł VI, *Orędzie do I Sesji Konferencji Rozbrojeniowej ONZ, 2 VII 1978 r.*, [w:] *Nauczanie społeczne. Przemówienia i inne dokumenty 1974-1975*, t. 2, Warszawa 1978.

Paweł VI, *Orędzie na X Światowy Dzień Pokoju „Jeśli chcesz pokoju, broń życia” 1977*, [w:] Paweł VI, Jan Paweł II. *Orędzia papieskie na Światowy Dzień Pokoju*, red. K. Cywińska, T. Konopka, M. Radwan, Rzym-Lublin 1987.

Paweł VI, *Pojednanie drogą do pokoju. Orędzie na VIII Światowy Dzień Pokoju 1975*, [w:] Paweł VI, Jan Paweł II. *Orędzia papieskie na Światowy Dzień Pokoju*, red. K. Cywińska, T. Konopka, M. Radwan, Rzym-Lublin 1987.

Artykuły prasowe

Benedykt XVI, *Pokój jest warunkiem godnego życia, Homilia wygłoszona podczas Mszy Św. na zakończenie Synodu, 24 X 2010 r.*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 12.

Benedykt XVI, *Wojna nigdy niczego nie rozwiązuje, Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego, 8 I 2009 r.*, „L'Osservatore Romano” 2009, nr 2.

Jan Paweł II, *„Nie” śmierci, egoizmowi i wojnie! „Tak” życiu i pokojowi! (Przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, Watykan, 13 I 2003)*, „L'Osservatore Romano” 2003, nr 3.

Jan Paweł II, *Budujmy mosty między ludźmi i narodami. Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego, 15.01.1994 r.*, „L'Osservatore Romano” 1994, nr 4.

Jan Paweł II, *Na ziemi pokój ludziom, których Bóg miłuje. Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Pokoju*, „L'Osservatore Romano” 2000, nr 1.

Jan Paweł II, *Pokój – dar Boga powierzony ludziom. Orędzie na XV Światowy Dzień Pokoju*, „L'Osservatore Romano” 1981, nr 12.

Jan Paweł II, *Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 12.01.1991 r.*, „L'Osservatore Romano” 1991, nr 1.

Jan Paweł II, *Przyszłość człowieka zależy od kultury. Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 r. w UNESCO*, „Więź” 1980, nr 7-8.

Jan Paweł II, *Rozbrojenie. Orędzie do uczestników II sesji specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ, poświęconej sprawie rozbrojenia, 7 VI 1982 r.*, „L'Osservatore Romano” 1982, nr 6.

Jan Paweł II, *Wojna i ubóstwo: dwie plagi nękające ludzkość. Przemówienie do członków Kor-*

pusu Dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, „L'Osservatore Romano” 1993, nr 3.

Jan XXIII, *Ad Petri Cathedram*, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej” 1960, nr 1.
Stolica Apostolska wobec problemów rozbrojenia. Stanowisko Watykanu na Konferencji Genewskiej, 15 III 1984 r., „L'Osservatore Romano” 1984, nr 3.

Literatura pomocnicza

Monografie i opracowania

- Blet P., *Pius XII i druga wojna światowa w tajnych archiwach watykańskich*, tłum. E. Król-Cybulska, Katowice 2000.
- Braun J., *Paweł VI a reforma polityki*, Warszawa 2007.
- Charles R., Maclaren D., *Kościół o świecie współczesnym. Nauczanie społeczne Kościoła w świetle Soboru Watykańskiego II*, Poznań 1995.
- Czajkowski Z., *Papieże odnowy soborowej*, Warszawa 1987.
- Domagała A., *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Bydgoszcz 2008.
- Finnis J., *Aquinas, Moral, Political, and Legal Theory*, Oxford 2004.
- Gawron K., *Dialogue in the Teaching of Pope Paul VI*, London 1993.
- Gianelli A., Torielli A., *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, tłum. L. Rodziewicz, Kraków 2006.
- Jóźwiak S., *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2004.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 2309, Poznań 1994.
- Kenny A., *Tomasz z Akwinu*, tłum. R. Piotrowski, Warszawa 1999.
- Kondziela J., *Pokój w nauce Kościoła. Pius XII – Jan Paweł II*, Lublin 1992.
- Kozłowski K., *„Pax Christi in Regno Christi”. Problematyka pokoju światowego w nauczaniu i działalności papieża Piusa XII w latach 1939-1945*, Katowice 2006.
- Mai K.R., Benedykt XVI. *Jego życie, jego wiara, jego dążenia*, tłum. M. Misiorny, Warszawa 2005.
- Mazurkiewicz P., *Przemoc w polityce*, Wrocław 2006.
- Minois G., *Kościół i wojna. Od czasów Biblii do ery atomowej*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa 1998.
- Olszewski D., *Dziesięć wydarzeń, które wstrząsnęły Kościołem XX wieku*, Poznań 2002.
- Olszewski M., *Tomasz z Akwinu*, Kraków 2003.
- Panuś K., *Pius XII*, Kraków 2008.
- Rajecki R., *Stolica Apostolska wobec rozbrojenia*, Warszawa 1989.
- Rudkowski D., *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006.
- Shannon T.A., *What Are They Saying About Peace & War*, New York 1983.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, Wrocław 1985.
- Stępnik M., *Europa osób i narodów. Problemy integracji europejskiej w nauczaniu społecznym Kościoła (od Leona XIII do Jana Pawła II)*, Łódź 2002.
- Strzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 2003.
- Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, Kraków 1982.
- Św. Augustyn, *Państwo Boże*, Księga XIX, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, Miłość*, II-II, q. 23-46, tłum. A. Gałazewski, Londyn 1967.
- Tomaszewski A.S., *Jan XXIII i jego działalność społeczna*, Poznań 2000.

Wheeler N.J., *Saving Strangers. Humanitarian Intervention In International Society*, Oxford-New York 2002.

Wnętrzak S., *Znaczenie pojęć filozoficzno-politycznych w De Civitate Dei św. Augustyna*, Kraków 2002.

Zajadło J., *Dylematy humanitarnej interwencji: historia, etyka, polityka, prawo*, Gdańsk 2005.

Zwoliński A., *Wojna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2003.

Rozdziały w pracach zbiorowych

Lewandowski J., *Perspektywa pokoju u papieży: bł. Jana XXIII i Jana Pawła II*, [w:] *Problematyka pokoju u papieży Jana XXIII i Jana Pawła II*, red. J. Lewandowski, Ząbki 2004.

Łuczak M., *Jan Paweł II wobec wojny – kasus iracki*, [w:] *Testament społeczny Jana Pawła II*, red. J. Kupny, M. Łuczak, Katowice 2006.

Maciejowski M., *Stanowisko Jana Pawła II wobec konfliktów zbrojnych (1978-2005)*, [w:] *Pontyfikat Jana Pawła II. Zagadnienia historyczne i społeczne*, red. K. Guzikowski, R. Misiak, Szczecin 2008 ("Studia i Rozprawy" nr 18).

Świderkówna, *Od Kaina i Abła do Golgoty*, [w:] *Dramat przemocy w historycznej perspektywie*, red. J. Chrobaczyński, W. Wrzesiński, Kraków 2004.

Artykuły w czasopismach naukowych

Czekalski R., *Aktualność warunków wojny sprawiedliwej na tle ostatnich konfliktów zbrojnych*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2011, nr 30.

Lutfalla J., *Wojna sprawiedliwa, odstraszanie innych i rozprzestrzenianie broni jądrowej*, „Communio” 1996, nr 4.

Nagórny J., *Prawo do słusznej obrony*, [w:] *Wojna sprawiedliwa? Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003.

Artykuły prasowe

Eska J., *Paweł VI. Papież odpowiedzialności i ofiary*, „Więź” 1978, nr 9.

Piontek P., *Kościół wobec wojny*, „Gość Niedzielny” 2002, nr 15.

Stopka A., *Wojna czy sprawiedliwość?*, „Gość Niedzielny” 2001, nr 45.

Wiścicki T., Zięba M., *Wąska szczelinka*, „Więź” 2004.

Wojciechowski Ł., *Wojna po bożemu*, „Przegląd Katolicki” 2009, nr 17.

II. Publikacje elektroniczne

Literatura źródłowa

Artykuły prasowe

Aby pokój był trwały i sprawiedliwy, osservatoreromano.va, 12 IX 2014.

[online] www.osservatoreromano.va/pl/news/aby-pokoj-byl-trwaly-i-sprawiedliwy.

Benedykt XVI, *Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na Światowy Dzień Pokoju. 1 stycznia 2007 roku. Osoba ludzka sercem pokoju*, vatican.va, 8 XII 2006.

[online] tp://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20061208_xl-world-day-peace_pl.html.

Benedykt XVI, *Pokój w prawdzie. Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na XXXIX Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2006 r.*, opoka.org, 8 XII 2005.

[online] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/pokoj2006-or_08122005.html.

Wojna jest szaleństwem, osservatoreromano.va, 13 IX 2014,

[online] <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/wojna-jest-szalenstwem>.

Wojna nie jest odpowiedzią, osservatoreromano.va, 15 IX 2014,

[online] <http://www.osservatoreromano.va/pl/news/wojna-nie-jest-odpowiedzia>.

Literatura pomocnicza

Artykuły w czasopismach naukowych

Ziółkowski W. J., *Wojna sprawiedliwa u św. Tomasza z Akwinu*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2011, nr 1, [online] <http://nowadays.home.pl/ONiS/data/documents/ONiS=201=20=282011=29=2022-27.pdf>.

Artykuły prasowe

Tekliński M., *Kościół rzymskokatolicki wobec przemocy w stosunkach międzynarodowych*, psz.pl, 7 III 2008, [online] <http://www.psz.pl/tekst-9419/Michal-Teklinski-Kosciol-rzymskokatolicki-wobec-przemocy-w-stosunkach-miedzynarodowych>.